

(за термінологією Н. Юсової), не без участі тих же «батьків та послідовників» ДРН.

Знищили і прихильників схеми М. Грушевського в Росії, зокрема, школу академіка М. Покровського, який вважав Київську Русь «малоросійською», за що і поплатився. Про безпосередню участь в цих чистках батьків ДРН, що розчищали місце для свого дітища, свідчить прозора назва роботи В. Мавродіна 1938 р. «Искажение М. Н. Покровским вопросов истории образования русского государства» [24]. (До речі, нагадує назву виступу Н. Юсової у Петербурзі 2004 р. про «Искажение историко-графического процесса Л. Л. Зализняком») [35]. Отже, якщо вже щось і «оновлювати», то аж ніяк не шовіністичну концепцію ДРН, а знищену її кремлівськими прибічниками без будь-якої наукової дискусії схему етногенезу східних слов'ян М. Грушевського.

1. *Грушевський М. С.* Анти // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. XXI. – Кн. 1. 2. *Грушевський М. С.* Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Статті по славяноведенню. – СПб., 1904. 3. *Зализняк Л. Л.* Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. 4. *Зализняк Л. Л.* Походження українського народу // Матеріали до української етнології. – Вип. 1 (4). – К., 1995. 5. *Зализняк Л. Л.* Походження українського народу. – К., 1996. 6. *Зализняк Л. Л.* Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. 7. *Зализняк Л. Л.* Етногенез українців, білорусів та росіян // Пам'ять століть. – 1997. – № 4. – С. 2–13. 8. *Зализняк Л. Л.* Де, як і коли виникла давньоруська народність // Пам'ять століть. – № 6. – 1998. 9. *Зализняк Л. Л.* Первісна історія України. – К., 1999. 10. *Зализняк Л. Л.* Давньоруська народність. Історія проблеми // Наукові записки НАУКМА. – Т. 9. – Ч. 1. – К., 1999. 11. *Зализняк Л. Л.* Проблеми україногенезу: чи застаріло «застаріле»? // Вісник НАНУ. – 1999. – № 7. 12. *Зализняк Л. Л.* Якщо росіяни лехіти, то чи була давньоруська народність? // Наукові записки НАУКМА. – Т. 18. – 2000. 13. *Зализняк Л. Л.* Проблема етногенезу українців з позиції сучасної європейської етнології // Магістеріум. Археологічні студії. – К., 2001. – С. 49–56. 14. *Зализняк Л. Л.* Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 12–21. 15. *Зализняк Л. Л.* М. Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів // Михайло Брай-

чевський. Вчений і особистість. – К., 2002. – С. 67–83. 16. *Зализняк Л. Л.* Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? // Магістеріум. – Вип. 11. – Археологічні студії. – К., 2003. – С. 82–94. 17. *Зализняк Л. Л.* Від склавинів до української нації. – К., 1997. 18. *Зализняк Л. Л.* Від склавинів до української нації. – К., 2004. – С. 78–93. 19. *Зализняк Л. Л.* Походження українців в легендах імперських міфів // Магістеріум. – Вип. 20. – Археологічні студії. – К., 2005. – С. 94–100. 20. *Зализняк Л. Л.* Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірник наукових праць НДІУ. – Том XV. – К., 2007. – С. 223–241. 21. *Зализняк Л. Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К.: Темпора, 2008. 22. *Зализняк Л. Л.* Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірник наукових праць НДІУ. – Том XV. – К., 2007. 23. *Ключевский В.* О русской истории. – М.: Просвещение, 1993. 24. *Мавродин В. В.* Искажение М. Н. Покровским вопросов истории образования русского государства // Ученые записки ЛГУ, № 19. – Серия «Истор. науки». – Вип. 1. – 1938. – С. 163–185. 25. *Мавродин В. В.* Образование древнерусского государства. – Л., 1945. 26. *Мавродин В. В.* Формирование русской нации // Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний. – Ленинград, 1947. 27. *Мавродин В. В.* К вопросу о складывании великорусской народности и русской нации // Советская этнография. – № 4. – 1947. – С. 84–103. 28. *Мавродин В. В.* Основные этапы развития русского народа // Вопросы истории. – № 4. – 1950. – № 4. – С. 55–70. 29. *Мавродин В. В.* Происхождение русского народа. – Л., 1978. 30. *Пашуто В. Т.* Давньоруська спадщина і історична доля східного слов'янства // Український історичний журнал. – 1982. – № 4. 31. *Толочко П. П.* Від Русі до України. – К., 1997. 32. *Толочко П. П.* Древнерусская народность. – СПб., 2005. 33. *Федосеев П. Н.* Київська Русь та її роль в історичній долі народів СРСР // Вісник Академії Наук Української СРСР. – 1982. – Ч. 8. 34. *Юсова Н. М.* Генеза концепту «давньоруська народність» у радянській історичній науці // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 65–85. 35. *Юсова Н.* Проблема генезиса концепции о древнерусской народности в современной украинской историографии: искажение историографического процесса Л. Л. Зализняком // История науки и техники. – Т. IV. – Сборник трудов четвертой Международной молодежной научной конференции. – СПб., 2005. – С. 32–36. 36. *Юсова Н.* Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – Вінниця, 2005. – 545 с. 37. *Юсова Н.* «Давньоруська народність»: (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – К., 2006. – 545 с. 38. *Юсова Н.* Як «скресла крига» над «искаженими» дискурсами «професіоналів» // Український історичний збірник. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 444–470.

Олена Іваненко

Фольклористична діяльність Чернігівської «Громади» в національному відродженні України у другій половині XIX ст.

В статті розглядається національно-культурний рух на Чернігівщині у другій половині XIX ст. Всебічно аналізується фольклористична й етнографічна діяльність Чернігівської «Громади» в контексті національного відродження українського народу.

The article discusses the national and cultural movement in Chernihiv region in the second half of the XIXth. Folklore and ethnographic work of Chernihiv «Gromada» in the context of national revival of the Ukrainian people are comprehensively analyzed.

Для України питання культури завжди мало вагоме значення. У Російській імперії заперечувалося існування української мови – її називали селянською говіркою, української історії – це була частина історії Російської імперії. У той час кращі представники української нації своєю працею у царині культури та мистецтва доводили протилежне. Для України у її боротьбі за незалежність, окрім антиукраїнської політики уряду, перепорою було зрусифіковане населення, яке висувало політичні вимоги у руслі загальноросійського демократичного руху і втрачало своє національне підґрунтя, та неусвідомлення більшістю населення своєї національної окремішності. Політичні реалії не давали можливості українській інтелігенції зосередитися виключно на проблемах демократії та соціальної справедливості. Тоді вони виходили в загальноімперський простір і втрачали зв'язок з національними реаліями. Виникнення національно-культурного руху було зумовлене прагненням національно-свідомої інтелігенції відродити

українську націю, показати самобутність та оригінальність культури, її власну історію. Поняття національно-культурний рух трактується як діяльність національно-свідомих людей (у своїй більшості представників інтелігенції) задля збереження і розвитку народних традицій, збагачення рідної мови, літератури і мистецтва, розвитку національної освіти [6, 8].

На хвилі піднесення національно-культурного руху в Україні 1861 р. в Чернігові була створена таємна організація «Громада», учасники якої ставили перед собою завдання збереження і розвитку народних традицій, збагачення рідної мови, літератури і мистецтва, розвитку національної освіти і культури.

У Чернігові наприкінці XIX – на початку XX ст. зібралася плеяда інтелігенції, яка прагнула дії, відродження української культури. Тому виникнення у Чернігові «Громади» було явищем закономірним, очікуваним. Для цього тільки була потрібна людина, яка б зуміла організувати розріз-

нені прагнення і сили тодішньої інтелігенції в одне – боротися за виокремлення української культури у самостійне явище, незалежне від російської.

Такою людиною для Чернігова став Аркадій Васильович Верзилов, який після закінчення Київського університету (1893 р.) повернувся до міста. Він був членом Київської студентської громади, особисто був знайомий з членами «Старої Київської громади» – О. Кониським, Оленою Пчілкою, М. Лисенком та М. Старицьким. Після обрання його секретарем Чернігівської міської Думи, А. Верзилов намовляє великого прихильника української культури, адвоката І. Л. Шрага, створити у Чернігові українську «Громаду». Останній запросив на нараду О. Тишинського (письменника) та В. Андрієвського (активного громадського діяча). На цій нараді було схвалено створення Чернігівської «Громади».

У тому ж 1893 р. до «Громади» приєднався В. І. Самійленко, який прибув у Чернігів і обійняв посаду секретаря редакції «Черниговского земского сборника». У 1894 р. письменник Б. Д. Грінченко одержав посаду у Чернігівському губернському земстві і також став її членом. Незабаром до Чернігова приїхав О. О. Русов і поповнив громадівський осередок. До складу «Громади» з січня 1894 р. до червня 1902 р., крім названих членів, входили вже: С. В. Василівський (директор селянського банку), О. Л. Глібов (директор земської друкарні), М. М. Грінченко, Г. О. Коваленко (письменник, діловод у міській думі), М. М. Коцюбинський, В. У. Коцюбинська, С. Ф. Русова, І. М. Руденко (очолював сирітський будинок у Чернігові), В. П. Степаненко, Є. К. Тимченко (рахівник статистичного відділу Чернігівського губернського земства), В. І. Харченко (член міської думи), М. Ф. Чернявський (письменник, статистик статистичного відділу Чернігівського губернського земства), А. П. Шелухін (консерватор музею імені В. В. Тарновського), Ф. С. Шкуркіна (учителька дівочого сирітського дому) [5, 466].

Діячі «Громади» взяли на себе чимало обов'язків: видання книжок для народу, розповсюдження книжок по губернії, проведення лекцій на різні теми, організація гуртків самоосвіти та театральних виступів тощо [9, 31]. «Громада» збрала велику і цінну бібліотеку, що складалася з найкращих творів українських, російських та зарубіжних письменників, якою користувалися молодіжні гуртки та всі бажачі. Громада подбала і про те, щоб домогтися від Чернігівського губернського земського зібрання прийняти дар В. В. Тарновського – «Музей української старовини». Ця справа, покликана зберегти історичний скарб, зібраний кількома поколіннями родини Тарновських, викликала чималий супротив. Перебуваючи у Києві, М. Коцюбинський довідався, що Київська «Громада» відмовилась прийняти колекцію Василя Васильовича Тарновського і, приїхавши у Чернігів, він сповістив про це Б. Грінченка та І. Шрага. Тоді було вирішено повернути колекцію на Чернігівщину і громадівці звернулися з проханням до губернатора виділити приміщення для музею. Губернатор погодився. Але довелось вести наполегливу боротьбу, бо значній частині гласних Земської управи ця ідея була не до вподоби. Незважаючи на труднощі, своєю наполегливою роботою Б. Грінченко, М. Коцюбинський та І. Шраг домоглися того, що справу було виграно. Б. Грінченко більше займався роботою практичного плану, а І. Шраг – юридичним оформленням. Завдяки Голові губернської земської управи Ф. М. Уманцю та Б. Грінченку дар В. В. Тарно-

вського був перевезений до Чернігова і описаний подружжям Грінченків [7, 68].

Поступово «Громада» українізувала і взяла під свій нагляд «Земський збірник Чернігівської губернії», де головував В. Самійленко і досить часто друкував твори членів цього товариства. Також «Громада» відіграла велику роль і у виданні газети «Черниговский листок», яка ставила своїм завданням надати можливість місцевим жителям мати свій друкований орган громадського життя й діяльності, здійснити всебічне й неупереджене дослідження українського краю і українського народу та усвідомлення його потреб. Ці завдання були співзвучними із завданнями, які поставили перед собою громадівці, усіма силами намагаючись втілити їх у життя.

Учасники громадського руху особливу увагу приділяли минулому українського народу, зокрема, збиранню фольклору, адже вони доречно вважали, що український народ не зможе просуватися далі історичною ареною, допоки не усвідомить своєї окремішності, своєї унікальності серед інших народів. Національно-свідома інтелігенція прагнула відродити українську націю, показати самотність та оригінальність її культури, її власну історію.

Ця ідея дала поштовх для збирання на території Чернігівської та інших губерній фольклорних, етнографічних матеріалів та їх публікації (А. В. Верзилов, Б. Д. Грінченко, Г. О. Коваленко) в «Земском сборнике Черниговской губернии».

Упродовж 1895–1899 рр. Б. Грінченко редагував «Этнографические материалы» – збірник з етнографії України, два томи якого присвячені казкам, загадкам, приказкам, повір'ям тощо, а третій том цілком присвячений пісням (обрядовим, ліричним, сімейно-побутовим, сатиричним) [2; 3]. У збиранні матеріалів, окрім Б. Д. Грінченка, брали участь А. Т. Андрієвська, О. Т. Андрієвська, В. Т. Андрієвський, М. Н. Грінченко, Г. А. Коваленко, М. М. Коцюбинський, О. О. Русов, А. А. Тишинський та інші [2, 8–9]. Цінною є видана ним же 1901 р. «Литература украинского фольклора 1777–1900 годов». Свої спостереження за народним побутом і звичаями письменник виклав у чисельних статтях, замітках, використовував зібрані матеріали при написанні повістей, оповідань [4].

Активним збирачем творчої спадщини українського народу була Марія Грінченко. Зібрана нею фольклористична спадщина ще недостатньо досліджена. Тому особливий інтерес становлять перший і другий томи «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях», де вміщено матеріали, записані Марією Миколаївною у Чернігівському краї, а також її праця «Про одруження на Україні в давніші часи». Продовженням фольклористичної роботи став збірник «Із уст народу».

Її робота цікава тим, що звичаї українського народу описані у зіставленні зі звичаями інших народів, дається оцінка змінам, які сталися під впливом традицій сусідів. Наприклад, письменниця описує випадок з XVI ст., коли чоловік знущався над своєю дружиною: бив її, замикав у лях, відібрав у неї маєтність. Він поводився з нею так, що вона скаржилася навіть польському королеві, але ж цей чоловік приїхав із Московщини й одружився в Україні. Отож і збиткувався над жінкою, звикнувши до іншого ладу у сімейному житті. В Україні жінки не залежали від чоловіків так, як у Росії. Вони були вільні вирішувати будь-які справи, самостійно виступали в суді. Ось як про це пише письменниця: «Хоч по Статуту муж уважався ніби опікуном своєї жінки, але на ділі вона тішилася такою ж незалеж-

ністю у своїх вчинках, як і він сам: жінка самостійно, від своєї власної особи видавала правні листи, сама позивалась, а коли й поручала чоловікові ставати в суді за себе, то по закону повинна була йому дати «умоцований лист».

До речі, чоловіки вважали жінок рівними собі й не обмежували їхню діяльність роботою по господарству та доглядом за дітьми. Жінка була передусім порадицею для свого чоловіка. Із записів у старих урядових книгах видно, що в Україні силоміць майже не одружували. Молоді справляли весілля з благословення батьків та зі своєї доброї волі й уподобання. Дівчата не сиділи по хатах, нікого не бачачи. Сім'ї були знайомі між собою, і молоді люди мали змогу спілкуватися та покохати одне одного.

Марія Миколаївна згадує звичаї, які тепер зовсім зникли. Наприклад, такий: коли злочинця, засудженого до страти, приводили до помосту, щоб виконати присуд, то дівчина могла визволити його, прилюдно висловивши бажання одружитися з ним. До наших часів збереглося немало народних переказів, пов'язаних із цим звичаєм. Загалом, оцінюючи діяльність громадівців у Чернігові і свою, зокрема, письменниця зазначала: «Не яскраве було те життя, не голосна й праця, ніяких подвигів, нічого блискучого, яскравого, все дрібне, буденне. Але ж і таке, яке було воно, робило своє діло; воно було тими краплинками, що пробивають камінь, тими цеглинками, що придавалися до спільного будування нашого кращого прийдешнього» [5, 487].

Неабияким знавцем українського фольклору, музики та старовини був Олександр Русов. Перебуваючи на Чернігівщині, він здійснив етнографічні розвідки в Чернігівському, Ніжинському та Борзнянському повітах. Зібрані матеріали були оприлюднені у ряді заміток і статей. О. Русову належить підготовка збірника народних пісень «Живі струни» (Чернігів, 1897). Також ним було написано розвідку про Вересая («Остап Вересай и исполняемые им думы и песни» 1874 р.), про торбаністів 1892 р., колядки 1907 р. та інші.

Його дружина Софія Русова, відомий педагог, вважала, що дитина повинна виховуватися на національному ґрунті, тобто в програму навчання повинні входити народні пісні, казки, легенди: «Рідна мова, рідна поезія, пісня, орнамент – ось ті певні педагогічні засоби, що ними в дитячих садах найкраще виховалась би селянська дитина, непомітно ширився б її світлогляд і закладалося б при звичаєння до роботи легкої та приємної, дитячі сади, маючи діло з дуже ніжним матеріалом, принесуть велику користь тільки тоді, коли вони по зможі будуть триматися національного ґрунту..., тоді дитячий сад закладе в своїх вихованцях певне зерно освіченої людини, що не рве своїх зв'язків з рідним народом, а виростає свідомим сином своєї нації» [8, 53]. Тому подружжя Русових приділяло велику увагу вивченню традицій українського народу, збиранню фольклористичних матеріалів.

Піклуючись про культурне життя у Чернігові, про знайомство українського народу з власною культурою, традиціями громадівці організовували театральні виступи за участю М. Кропивницького, П. Саксаганського, М. Садовського, І. Карпенка-Карого, М. Заньковецької; концертні програми М. Лисенка, цикл лекцій Д. Яворницького, І. Тешенка. Окрім цього, ними було організовано аматорський театральний колектив під назвою «Товариство кохаючих рідну мову» або «шановців своєї народності», що діяв у 1862–1863 рр. У ньому брали участь як члени «Громади», так і ті, хто їм співчував (С. Д. Ніс, О. В. Маркович, Г. І. Паливода, П. Г. Борсук, І. П. Вовк, П. Ф. Глібова, О. М. Шрам-

ченко, М. О. Загорська та ін.). В репертуарі театру були п'єси І. П. Котляревського «Наталка-Полтавка», «Москаль-чарівник», картини з народного життя, хоріві твори, читання. Як повідомляла газета «Черниговский листок», вистави аматорського театру користувалися серед глядачів великою популярністю. Щодо «живих картин» з життя народу в одному з її номерів зазначалося: «Характерні риси української музики, українського живопису і поезії виявилися тут більш-менш повно. Різноманітні звуки української пісні, найчудовіші сцени із народного життя і могутні вірші нашого Кобзаря Шевченка привертати почергово увагу слухачів, діючи на них магічною силою рідного слова, рідної природи і рідної мелодії. В хорах і живих картинах поєдналися найпоетичніші мотиви українського життя» [10, 465].

Найбільшою популярністю і любов'ю користувалися п'єси з «рідного» життя. Саме п'єси українських драматургів про життя на рідній землі мали найбільший успіх. Особливий відгук міститься про «Наталку-Полтавку» (1863): «“Наталка” идет на нашей сцене не в первый раз. В 1862 году она исполнена была также любителями и имела громадный успех. Черниговцы были просто в чаду и что-то долго напевали и насвистывали мотивы из этой в музыкальном отношении чисто народной оперы. При столь счастливых предзнаменованиях весть о представлении “Наталки” взволновала весь город. Почти все места были разобраны еще до печатания билетов. По недостатку места меломаны теснились в проходах между креслами» [10, 465]. Цікаві відомості про театральні вистави подає у своїй праці Б. Грінченко, особливу увагу він звернув на театральні дійства у сільській місцевості.

У 1897 р. «Наталка-Полтавка» була показана у м. Крапивному Конотопського повіту Чернігівської губернії. Незадовго до того там проходила сільськогосподарська виставка, тому там був влаштований і народний театр, який вмщував до 600 осіб. З трупою там побував Володський, який був вражений тим, що селяни цитували фрази і окремі сцени із п'єси. Зал на 600 місць був постійно заповнений не дивлячись на те, що вхідна плата становила 5 копійок [1, 5–6].

Віздили чернігівські актори і в Борзнянський район, де в Івангороді й Рожнівці ставилась п'єса під назвою «По ревізії» [1, 12]. В с. Макошині у цей період ставилась п'єса М. Кропивницького «Помирились». Виконавців, як зауважує Грінченко, завжди цікавило, чи зрозуміли їхню гру селяни, чи змогли вони правильно і щиро передати почуття на сцені. Проте результат завжди був незмінним – приголомшливий успіх, народне визнання і любов.

«Дай серцю волю, заведе в неволю» було поставлено добродієм Руденком в с. Сидорівці. Перед виставою теж мали певні побоювання, але ці страхи були марними, публіка сприймала все чудово. Після огляду народних спектаклів Б. Грінченко робить висновок, що народний театр існував для народу, тому мав вирішувати, в першу чергу, потреби глядача: «Прежде всего нам хочется сказать несколько слов о форме и обработке, которых должно требовать от хороших произведений народного театра. Нет надобности много говорить на ту тему, что язык народных пьес должен быть вполне понятен народу. Если же пьеса вся будет написана мало понятным народу языком, то как бы она хороша сама по себе ни была, – для народного театра она не пригодна. Поэтому каждая пьеса народной сцены, взятъ ли ея сюжет из нашей или чужой жизни, принадлежит она нашему или чужому автору, – обязательно

должна быть (в оригинале или переводе) на том языке, на котором говорит сам народ. Это неперемное условие успеха», – такої ж думки були і його соратники, члени «Громади» [1, 4].

Такі характеристики театральних вистав і реакції на них пересічного глядача, які примітив видатний літературний і суспільний діяч, не є простим спостереженням, а досить правильним й продуманим уточненням. Адже значення театального мистецтва напряду залежить від успіху твору у головного споживача – театального глядача. Донести мистецтво до простого народу було важко, але видатні драматурги XIX ст. упоралися з цим не легким завданням. Діячі культури, національно-свідома інтелігенція України зробили усе можливе, щоб український театр жив, щоб з його помостів лунала українська мова, українські народні пісні, жарти. Театр був сильним засобом для пробудження народного духу, це було не просто розважальне дійство, кожна п'єса несла у собі певні національні ідеї, якість повчання, мораль, ґрунтувалася на народних традиціях. Не всі могли читати, переважна більшість населення була неписьменна, а от спостерігати за дійством на сцені могли усі бажаючі, це був чи не найбільш ефективний метод для поширення національних ідей, для висміювання тогочасного ладу.

Члени «Громади» намагалися контролювати якомога більше закладів, пов'язаних із освітою, з поширенням знань, української мови, культури. Так, громадівці були і в архівній комісії (М. Коцюбинський, В. Коцюбинська, І. Шраг, Ф. Шкуркіна), членами правління Громадської бібліотеки (М. Коцюбинський, В. Коцюбинська, І. Шраг, Г. Коваленко, Л. Шрамченко), засновниками і керівниками Чернігівської «Просвіти» (М. Коцюбинський, В. Коцюбинська, І. Шраг), членами комісії по народній освіті (М. Коцюбинський, Б. Грінченко, І. Шраг).

У 1906 р. під натиском громадськості царський уряд змушений був дозволити по всій Росії легальні освітні товариства «Просвіта». Механічно Чернігівська «Громада» припинила своє існування, а її члени перейшли до новоствореного товариства і продовжили боротьбу за українську культуру легально. Можливість легально здійснювати культурно-просвітницьку діяльність відкрила нові перспективи національно-культурного розвитку.

А. Верзилов так охарактеризував значення «Громади» для національно-культурного життя: «Щоб ширити певні ідеї, їм разом з тим доводилося виявляти українське життя, маніфестувати його, підтримувати й творити українську культуру, а це можна й треба хоч і потай, та так, щоб воно стало явним і закріпилося в житті, бо культура – то ж щось стале, живе, побутове, що не може бути схованим. Тому громади, діючи таємно, представляли й маніфестували українське суспільство, підтримували і творили українську культуру, об'єднуючи видатніших і талановитіших людей з української інтелігенції, направляючи їх зусилля на справу національного відродження українського народу, культурного й політичного самовизначення. Чернігівська Громада серед інших громад, гадаю, займала не останнє місце» [5, 471].

Завдяки зусиллям громадівців щодо збирання, систематизації та публікації фольклорних матеріалів і етнографічних розвідок було збережено цілий пласт народної творчості, душу українського народу, яка криється у народних піснях, легендах, переказах. Учасники Чернігівської «Громади» доклали чимало зусиль, щоб не тільки зібрати й зберегти надбання українського народу, донести його до загалу, але і довести, що український народ має свою історію, свою неповторну культуру, традиції.

1. Грінченко Б. Народные спектакли. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1900. – 64 с.
2. Грінченко Б. Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Том III. Песни. – Чернигов: Типография Губернского Земства. – 1899. – 765 с.
3. Грінченко Б. Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Выпуск 1. Разказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов: Типография Губернского Земства. – 1895. – 308 с.
4. Грінченко Б. Твори в двох томах. Т. 1. – К., 1963. – 603 с.
5. Грінченко М., Верзилов А. Чернігівська Українська Громада 1880–90 рр. // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – С. 463–487.
6. Євселевський Л. І., Фаруна С. Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. – К.: Знання, 1993. – 128 с.
7. Нежива Л. Листи Марії Загірної до Івана Липи // Слово і час. – 2000. – № 5. – С. 68–69.
8. Русова С. Дитячий сад на національному ґрунті // Світло. Український педагогічний журнал. Кн. третя. Видав. «Український учитель». – 1910, листопад. – С. 44–54.
9. Самойленко Г. В. Громадсько-культурне життя в Чернігові у кінці XIX – поч. XX ст. – Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1999. – 110 с.
10. Шевелів Б. Тижневик «Черниговский листок» за редакцією Глібова (1861–1863) // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – С. 443–462.

Сергій Конча

Руси-луд'ана з праці аль-Мас'уді: етногеографічна інтерпретація

Пропонується нова інтерпретація згадки арабського автора X ст. аль-Мас'уді про «різновид» (плем'я) русів аль-луд'ана. Наводяться аргументи на користь локалізації цього «найбільшого виду русів» у Середньому Подніпров'ї.

New interpretation of the mentions Al-Mas'udi about «kind» (tribe) rus al lud'ana is proposed. Advanced arguments in favor of localization of the «most species Ruses» in the Middle Dnipro region.

Арабського історика та географа Абу-ль-Гасана аль-Мас'уді (бл. 895–956) нерідко порівнюють з Геродотом [15]. Дійсно, за широтою охоплення матеріалу і глибиною думки цей автор знайде собі небагато рівних не тільки серед мусульманських авторів, а й в усьому ранньосередньовічному світі. У своїх працях аль-Мас'уді неодноразово торкається Надчорноморського регіону та Центрально-Східної Європи, залишивши ряд надзвичайно цінних, хоч, на жаль, і дуже стислих повідомлень з історії слов'ян і Русі [4, 117–176; 6, 109–118]. В науковій літературі багаторазово обговорювались і стали хрестоматійними його згадки про слов'янське плем'я *валінана*, назване «коре-

нем усіх слов'ян», про слов'янських «царів» Маджака і аль-Діра, про язичницькі вірування слов'ян. Не менш значною увагою користується детальна розповідь про потужний набіг народу *ар-рус* (русів) на південне узбережжя Каспійського моря близько 912–913 рр. [18, 211–214].

Децю менший резонанс в дослідницькій літературі отримало повідомлення аль-Мас'уді про поділ русів на «багаточисленні народи», які, у свою чергу, поділяються на «підрозділи» (племена?, князівства?), найбільший з яких зветься *аль-луд'ана* (наводяться також транскрипції *луд'ана*, *луз'ана*, *лузайа* тощо) [4, 130, 155; 6, 114; 7, 88–89; 15, 25–26].